

Digital publicering i Globalarkivet: att lära ut upphovsrätt, välja licenser och utveckla sociala arbetsmodeller

Världsbiblioteket har arbetat med Digital solidaritet sedan 2005.

Inom denna satsning ingår Globalarkivet – ett öppet arkiv för förenings och tidskriftsmaterial med fokus på globala rättvisefrågor och syd.

Tänkte frånga föredragets rubrik något och ta upp frågan om vad vi egentligen menar med *Öppen* i Open Access.

I arbetet med denna konferens fick jag en överraskning.

Låt oss börja från början. I slutet av 2005 beställde Världsbiblioteket en utredning av undertecknad om hur de kunde arbeta med e-resurser i framtiden. Ett av problemen som VB ville få undersökt var hur de kunde komma runt problemet med länkar som inte fungerade.

Under någon månad ställde jag alla upptänkliga frågor till personalen på KB och andra bibliotek.

Om Open Access fick jag reda på att det fanns något som hette Berlin-deklarationen, vilken svenska vetenskapsrådet och KB hade skrivit under. I den stod att läsa:

”Författarna och rättighetsinnehavarna av sådana [Open Access]bidrag garanterar alla användare fri, oåterkallelig, världsvid, rätt till tillgång till, och tillstånd [en licens] att kopiera, använda, distribuera, transmitta och visa upp verken i offentligheten och att färdigställa och distribuera bearbetningar av verket, i varje digitalt medium och för varje ansvarsfullt syfte, med krav på korrekt tillskrivning av författarskap ... såväl som rätten att göra ett mindre antal tryckta kopior för personligt bruk.”

Open Access innebär alltså förutom fri kopiering, även fri distribution och bearbetningar av verken. Tänkte vi.

En aktiv person inom svensk Open Access-publicering sade i ett telefonsamtal i januari 2006 att det enda problemet med att lägga upp OA-material på den egna servern var ett praktiskt och pedagogiskt gällande de tillfällen där institutioner eller upphovsmannen bestämmer sig för att dra tillbaka verket eller uppdatera det med en ny version.

I övrigt var det bara att ta materialet i DiVA.

Några veckor senare skrev samma person i ett epostbrev att det ändå kunde bli svårt för den föreslagna standarden att bli allmänt accepterad, vilket gjorde att denna person tyckte att Creative Commons licenser kunde bli viktiga i framtiden. Creative Commons är alltså en familj av licenser med vars hjälp man kan tillåta användarna att kopiera ett verk obegränsat antal gånger och sprida det vidare, men även bearbeta det ibland - på vissa villkor.

Citat ur e-postmeddelandet:

”Det vore bra om vi i framtiden fick CC-licenser som explicit klargjorde vad den som lägger ut material fritt tillgängligt tillåter eller inte tillåter för slags användning. Upphovsrätten är ju den grundläggande regleringen men vad gäller Open Access vill ju författaren/institutionen åstadkomma en friare användning än vad lagen reglerar.”

För oss på Världsbiblioteket var det lite oklart varför Creative Commons var så viktigt när berindeklarationen var så radikal. Vi förstod inte riktigt att det fanns en stor skillnad mellan teori och praktik när det gäller Open Access. Det oklara intrycket spädades på av att olika företrädare inom Open Access-arbetet sade olika saker angående möjligheten att sprida Open Access-material via den egna servern.

Men just då fokuserade vi inte på osäkerheten utan på det vi tyckte var ett godkännande från en aktiv person inom Open Access-publiceringen att lägga material från DiVA på vår hemsidas server. Sagt och gjort: Vi lade upp en mängd uppsatser. Och denna praktik, som all annan praktik, skapade ett medvetande om att det var ok när det gällde Open Access-material.

Vi var mycket nöjda med vår uppsatssamling i olika ämnen på vår hemsida. Och när vi lite senare samma år anlidade Aina Svensson, då vid Sveriges Lantbruksuniversitet, för att berätta om sitt digitala publiceringssystem och de kontrakt de skrev med sina forskare, tänkte vi inte så mycket på frågan om kontrakt eller på detaljerna i kontrakten. Själva hade vi börjat fokusera på Creative Commons i våra planer på att skapa ett öppet arkiv.

Frågan om de juridiska villkoren kring Open Access var fortfarande oklara för oss. Samtidigt som föreställningen om ett medgivande till återpublicering hade vuxit och blivit till en sanning.

Men frågan om vad det egentligen var för juridiska avtal som låg till grund för Open Access-publiceringen låg kvar och gnagde i det undermedvetna. Varningsklockorna borde kanske ha ringt högre. Då och då kom frågan upp i samtal med insatta i Open Access-publiceringen utan att vi tyckte oss få några klargörande svar.

Och vi tyckte det var trevligt och bra med DiVA-uppsatserna på vår hemsida.

Ända tills jag pratade med Aina Svensson inför denna konferens. Materialet i DiVA får bara laddas ner i obegränsade mängder, det vill säga kopieras, men det får inte återpubliceras och vidare spridas. Man måste länka till materialet.

Nu kanske vi var extra dumdristiga och naiva på Världsbiblioteket. Men samtidigt tror jag att det är många föreningar, NGO:s och sociala aktivister som har eller skulle ha kunnat hamna i vår situation, om än kanske inte aktörer inom högskole- och universitetsvärlden där det finns en större medvetenhet i dessa frågor. Antingen väljer man att inte ens försöka publicera material som det råder minsta tveksamhet kring eller så tar man lite risker.

Det allvarligaste problemet här är enligt mig det första scenariot. Frågor om upphovsrätt och digital publicering upplevs lätt som så svåra att man är beredd att ge upp innan man har startat. Det är synd. Det är viktiga frågor som rör vår kulturs och demokratis utveckling.

För bibliotek är det dessutom ett omedelbart praktiskt problem. Det spelar det roll om man länkar eller lägger materialet på egen server. Livslängden för länkar är kort. Många av oss har inte tid och möjlighet att hålla efter dem i den mån som behövs, speciellt om vi lägger in allt mer digitalt material i våra kataloger.

Aktörer inom högskolevärlden som enbart använder sig av akademiskt material kanske klarar sig. Idag administrerar KB ett system av så kallade permanenta länkar urn:nbn-nummer.

Detta system fungerar dock sämre, åtminstone ännu, för föreningsmaterial och rapporter i NGO-världen. Det material vi specialbibliotek vill ha i våra samlingar kommer från aktörer som Unicef, Sida och Amnesty – och dessa erbjuder inga permanenta länkar till sitt material vad jag känner till. Men är det någon i denna församling som känner till sådana exempel från denna kategori av föreningsrelaterat material, så tipsa oss under dagen!

Frågan blir då om Open Access i den form som den nu börjar sätta sig i är det som leder vårt kultur och demokratiarbete framåt? Varför nöja sig med Open Access när man kan använda Creative Commons? Är det så mycket svårare att få sociala aktivister, föreningsmänniskor och anställda att släppa ifrån sig material under Creative Commons än under Open Access? Creative Commons har potential att leda till ännu mer effektiv informationsspridning eftersom det möjliggör för andra att hjälpa till att sprida materialet.

Världsbibliotekets syn på problemet med att hålla efter döda länkar har varit att försöka få loss rättigheterna att återpublicera/vidaresprida materialet från våra egna servrar. Därför valde vi Creative Commons-licenser i uppbyggandet av Globalarkivet. Men Creative Commons är inte oproblematisk för ett bibliotek som Världsbiblioteket; inriktat på globala rättvisefrågor ur ett solidaritetsrörelseperspektiv. Med fokus på de digitala dimensionerna av rättvisan.

Upphovsrätten blir nämligen allt mer och på nya vis ett problem för livet, kulturen och demokratin det samtida samhället. Och Creative Commons bygger trots allt på upphovsrätten. Licensfamiljen skänker en viss legitimitet till det upphovsrättsliga systemet genom att skapa en tro på en reformerad upphovsrätt utan allt för störande inlåsnings. Problemet är att licenserna är frivilliga medan den vanliga upphovsrätten aktiveras automatiskt och understöds av starka kommersiella krafter.

Varför är upphovsrätten ett problem för global rättvisa? Jo på samma sätt som den privata egendomen är det; en privat egendom som under hundratals år skiktat länder i nord och syd, i exploaterande och exploaterade.

En central skillnad är dock att idéer, kultur och kommunikation är immateriell - det råder ingen naturlig brist på dem, vilket brukar vara det argument som används för att rättfärdiga den privata egendomen. Istället blir idéer, information och kommunikation mer värd ju fler som använder den.

Idag blir information, kultur och kommunikation allt viktigare som produktionsmedel i samhället – dels i form av kunskapsintensiva maskiner, dels i form av sig själv; som informationella och kulturella verk, men även som kommunikation och beteenden i virtuella rum.

Flera tunga tänkare menar att information och kultur blivit den ledande sektorn i dagens ekonomi. Kommersiella aktörer har ett ökat behov av att kontrollera och äga denna information och kultur. Med hjälp av upphovsrätten låser man in kulturen och informationen i i varans form. I sammanhanget är det viktigt att påpeka skillnaden mellan upphovsmän och upphovsrättsinnehavare. Upphovsrätten gynnar framför allt de senare ekonomiskt.

Hur som helst varufieras informationen och kulturen idag i allt snabbare takt, kommersiella intressen trycker på, och man använder sig av juridiken för att få som man vill. Det handlar om stärkt upphovsrätt, patenträtt och varumärkesskydd.

De kommersiella intressena går hand i handske med staternas intresse av övervakning och kontroll över den kommunikation och information som frodas i de digitala nätverken. För att bevaka sitt privata ägande av något som till sin karaktär är socialt (kultur och kommunikation) lobbar kommersiella intressen för ökad övervakning och reglering av Internet. Detta får konsekvenser för demokratin och den personliga integriteten – minns FRA-debatten från förra året.

Mot detta perspektiv står idén om att *Informationen ska vara fri*, att det är en demokratisk, ja mänsklig rättighet, att ha tillgång till information. Detta är en viktig tanke som också utgör våra biblioteks *raison d'être*.

Frågan vi måste ställa oss som bibliotek och bibliotekarier är vilken syn på Öppenhet som vi har? Vilka politiska perspektiv vill vi stödja och hur långt? Frågorna är djupt politiska, kontroversiella och diskuteras alldeles för litet, trots att de är av avgörande vikt för varje seriöst verkande bibliotekarie idag.

Vi på Världsbiblioteket har tagit ställning för något som vi kallar för informationsallmänningar. Vi vill bygga och stötta sådana allmänningar. På European Social

Forum var vi med och startade ett europeiskt biblioteksnätverk för informationella allmänningar. Globalarkivet är ett annat konkret försök, med många fel och brister.

Men vad är då en allmänning? Skapar Open Access allmänningar? Skapar Creative Commons allmänningar? När det gäller de senare är det individer, upphovsmännen, som har kontrollen; allmänningen är inte allmänt skött. Hur många och starka privata inslag kan en allmänning innehålla och fortfarande vara en allmänning?

Finns olika Creative Commons-licenser; Dela Lika eller Copyleft-licenserna liknar mer allmänningar då de tillåter bearbetningar, om än genom att tvinga alla som bearbetar dem att också tillåta bearbetningar av sina bearbetningar. Processen blir lite mer social.

Vi på Världsbiblioteket tyckte att Creative Commons var en bra utgångspunkt när vi gick in i arbetet med Globalarkivet. Vi skulle lära folk att kritiskt värdera upphovsrätten och hjälpa dem att sprida deras material.

Mötet med verkligheten och praktiken blev spännande.

Det visade sig att de flesta gjorde lite som de själva ville när det kom till den digitala publiceringen. Framför allt när det gällde andras material.

Det blev en annan inställning när frågan handlade om att publicera deras eget material fritt. Hos en del deltagare skärptes då inställning. Bland dessa var den första reaktionen att inte tillåta bearbetningar och att det var viktigt med den ideella rätten, som förstods som att inga bearbetningar fick göras i verket.

Detta fick oss att kontakta Creative Commons i Sverige som menade att bearbetningar bara bröt mot den ideella rätten om verkets karaktär kränktes av dem. Något som inte tilläts av Creative Commons licenser.

Men detta övertygade få av våra deltagare att använda sig av copyleft-licenser. Istället valde de den minst generösa licensen som villkorar *inga bearbetningar* och *icke-kommersiellt* bruk. Trots att Världsbiblioteket håller till i ett hus som heter Solidaritetshuset insåg vi att det måste till mer närliggande och profana argument för att få in fler deltagare i projektet och få fart på inmatningarna av mer generöst licensierat material. Det räckte inte med politiska argument.

Devisen som vi utvecklade och upprepade var att ju generösare policier kring föreningens informationspridning som den antog, desto effektivare skulle informationsspridningen bli – det viktiga var inte att tjäna några kronor på att sälja informationsmaterial, utan snarare att få snurr på spridningen över nätet – en spridning som genererade inkomster på annat vis förutom att ge ökad uppmärksamhet för föreningen och tidskriften.

Under tiden som detta argument vann terräng fann jag mig ofta i en situation där jag höll på att lära ut upphovsrätt till människor som tidigare inte hade brytt sig om den, men nu började

bry sig allt mer om den. En upphovsrätt som vi på Världsbiblioteket var kritiska till ur rättvisesynpunkt. Det hela kändes något ironiskt. Men inställningen ändrade sig med tiden.

Ljuset i mörkret för oss var att en av tidskrifterna, Afrikagruppernas Södra Afrika valde att publicera alla sina artiklar under en copyleft-licens. Södra Afrika har flest resurser i arkivet, närmare 500 stycken.

Copyleftlicensen verkar alltså inte ha inneburit ett något större problem i kontakterna med upphovsmännen

Och med det över till det område som vi var tvungna att arbeta mest med i uppbygget av Globalarkivet: Hur får man folk, som redan är överansträngda, redan blandar ideellt arbete med avlönat arbete, att ta på sig ännu fler arbetsuppgifter?

Vi valde att kontakta och aktivera våra närmaste nätverk: föreningarna i Solidaritetshuset och tidskrifterna i Upptäck hela världen.

Andra trick handlade om att erbjuda "morötter" som skulle stimulera deltagarnas motivation. Det vi kom på var: länkar till deltagarnas hemsidor, plats för banners, kontaktuppgifter på sajten och utlovande av att arkivet snabbt skulle nå en kritisk massa och generera massor av träffar och nedladdningar av föreningarnas material.

I denna process fick vi bland annat bemöta av kritik som gick ut på att träffar i Google på förenings- och tidskriftsmaterial som ledde till Globalarkivet konkurrerade med föreningarnas egna hemsidor. Vårt motargument var att ju fler spridningspunkter desto bättre, varje artikel kunde ju vidare märkas med den information som föreningen eller tidskriften ville ha på den.

Men det räckte inte med "morötter"; vi insåg att vi måste ge stöd och erbjuda hjälp åt deltagarna när det kärvade. Vi tidigarelade därför kurser i inmatning för deltagarna och klargjorde att vi kunde hålla kursen flera gånger på varandra och, dessutom, i deras lokaler.

Vi i ordningsställde även en projektsida med stödresurser.

Resultatet var blandat.

Vi upptäckte att det är mycket lättare att få ideellt arbetande föreningsaktiva att mata in material i ett öppet arkiv än avlönade sådana. Efter kurserna hände inte så mycket.

Världsbiblioteket var tvungna att hjälpa till med inmatningarna efter kurserna för att få den kritisk massa som varje öppet arkiv behöver. Samarbeten skraddarsyddes för olika deltagare. I tidskriften Västsaharas fall innebar det att redaktören skickade ett mejl med vilka artiklar och foton som fick användas i varje nummer, medan det var formgivaren som var den som skickade pdf:erna till oss på Världsbiblioteket. Vi anpassade därefter materialet, bröt loss

artiklarna artikelvis och märkte dem, innan vi delade på inmatningarna i Globalarkivet med en tredje medlem i tidskriftens redaktion.

En svaghet i arbetsmodellen kring Globalarkivet, till skillnad inför den som används kring högskolans Open Access-publicering är att det inte är upphovsmännen själva som matar in materialet, vilket leder till att färre människor ska klara av flera inmatningar.

Men trots allt: Idag börjar vi se ett embryo till en kritisk massa i Globalarkivet. Arkivet innehåller dryga 1700 resurser. Nästa steg blir att utöka antalet deltagare och få igång de gamla deltagarnas inmatningar - utan hjälp från Världsbiblioteket. I denna utvecklingsfas försöker vi även få in några workshops om allmänningar!

Arwid Lund
Världsbiblioteket